

UDK: 63.3(2)7

**IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA QASHQADARYOGA
EVAKUATSIYA QILINGAN HARBIY XIZMATCHILAR
OILALARIGA KO'RSATILGAN IJTIMOIIY-MODDIY YORDAM**

Nurmatov Nurali O'tkir o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

ORCID ID: 0009-0007-9236-9751

Annotatsiya. Maqolada 1941-1945-yillarida Qashqadaryo viloyatiga evakuatsiya qilingan harbiy xizmatchilar oilalari va urush nogironlariga ko'rsatilgan ijtimoiy-moddiy yordam masalalari yoritilgan. Aholini joylashtirish, ularni pul nafaqalari, kiyim-kechak, oziq-ovqat va uy-joy bilan ta'minlash jarayonlari arxiv ma'lumotlari yordamida tahlil qilinadi. Shuningdek, hududlarda tashkil etilgan maxsus yordam jamg'armalarining faoliyati hamda davlat tomonidan ajratilgan mablag'larni taqsimlashda yuzaga kelgan muammo va kamchiliklar obyektiv ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, evakuatsiya, Qashqadaryo viloyati, harbiy xizmatchilar oilalari, urush nogironlari, oziq-ovqat yetishmovchiligi, ijtimoiy-moddiy yordam, yordam jamg'armalari, nafaqa.

Abstract. The article highlights the issues of socio-material assistance provided to the families of military personnel and war invalids evacuated to the Kashkadarya region in 1941-1945. The processes of resettling the population, as well as providing them with monetary allowances, clothing, food, and housing, are analyzed using archival data. Additionally, the activities of special relief funds established in the regions and the problems and shortcomings that arose in the distribution of state-allocated funds are objectively revealed.

Keywords: World War II, evacuation, Kashkadarya region, families of military personnel, war invalids, food shortage, socio-material assistance, relief funds, allowance.

Аннотация. В статье освещаются вопросы социально-материальной помощи, оказанной семьям военнослужащих и инвалидам войны, эвакуированным в Кашкадарьинскую область в 1941–1945 годах. На основе архивных данных анализируются процессы размещения населения, обеспечения его денежными пособиями, одеждой, продовольствием и жильем. Также объективно раскрываются деятельность созданных на местах специальных фондов помощи и проблемы с недостатками, возникшие при распределении выделенных государством средств.

Ключевые слова: Вторая мировая война, эвакуация, Кашкадарьинская область, семьи военнослужащих, инвалиды войны, нехватка продовольствия, социально-материальная помощь, фонды помощи, пособие.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi butun insoniyat, jumladan, O'zbekiston xalqi boshiga ham og'ir sinovlarni olib keldi. Urush yillarida front va uning yaqin atroflardan millionlab aholining, xususan, qariyalar, ayollar, bolalar hamda harbiy xizmatchilar oilalarining xavfsiz hududlarga ko'chirilishi og'ir ijtimoiy-demografik jarayonlarni yuzaga keltirdi. O'zbekiston qisqa muddat ichida ko'plab evakuatsiya qilinganlarni qabul qilib, oziq-ovqat va resurslar yetishmovchiligi yuzaga kelgan bir sharoitda ularni joylashtirish vazifasini bajardi. Urushda qatnashayotgan askarlarning boquvchisiz qolgan oila a'zolari va frontdan nogiron bo'lib qaytganlarni ijtimoiy himoya qilish, ularga moddiy yordam ko'rsatish davlat darajasidagi eng muhim va dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Asosiy qism. 1941-yilda Toshkentda 470 ming aholi yashagan bo'lsa, evakuatsiya natijasida poytaxt aholisi qisqa vaqt ichida 1 million kishiga

yetgan. Shu o'rinda alohida ta'kidlash lozimki, aholi oziq-ovqat yetishmovchiligidan aziyat chekayotgan bir pallada, ko'chirib keltirilganlarni joylashtirish hamda moddiy jihatdan yordam ko'rsatish qiyin kechgan. Shu bois 1942-yil 2-yanvarda Usmon Yusupovning O'zbekistonga ko'chirilib keltirilgan bolalar hamda harbiy xizmatchilarning oila a'zolariga g'amxo'rlik qilish borasidagi taklifini ko'pchilik qo'llab-quvvatlagan bo'lsa-da, ba'zi aholi qatlamlari orasida ularga nisbatan "yomon ko'rish hissi" paydo bo'lganini aytib o'tish joiz[6].

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston janubiy viloyatlariga ko'plab aholi evakuatsiya qilingan. Buxoro va Qashqadaryo viloyatlariga 84 000 kishi ko'chirildi va aholini qabul qilish punktlari ma'lumotlariga ko'ra 1941-yil 20-dekabrgacha kelib joylashganlar soni 120 214 nafarni tashkil qildi. 1941-yil 15-dekabr holatiga Qashqadaryo viloyatida ro'yxatga olinganlar soni esa 108 540 nafarga yetdi[7]. O'sha davrda Qashqadaryo viloyati 1941-1943-yillarda Buxoro viloyati tarkibida bo'lgan. Evakuatsiya qilinganlarning aksariyati urushda bo'lgan harbiylarning oilalari va bolalari bo'lgan. Bunday oilalar urush bo'layotgan hududlardan O'zbekistonga ko'chirilgandan keyin, ko'pchiligi boquvchisiz qolib davlat ta'minotiga muhtoj bo'lgan. Shu sababli 1941-yil 26-iyunda SSSR Oliy Soveti Prezidiumi "Harbiy davrda boshlang'ich tizimda xizmat qilgan kichik va oddiy harbiy xizmatchilarning oilalariga moddiy yordam ko'rsatish va haq to'lash tartibi haqida" maxsus qaror chiqardi. Unda harbiy xizmatchilarning oilalariga ulardagi ishga layoqatsiz kishilar soniga muvofiq moddiy yordamlar ko'rsatib borish, shu tariqa urushda qatnashayotgan va undan qaytib kelgan nogiron kishilarni qo'llab-quvvatlash davlat miqyosida yo'lga qo'yilishi zarurligi ko'rsatilgan.

Mazkur ko'rsatmaga muvofiq SSSR Moliya Xalq komissarligi 535/80-raqamli yo'riqnomani qabul qiladi va uni respublika, viloyatlarga tarqatadi. Unga muvofiq har bir yordamga muhtoj harbiy xizmatchi, uning oilasiga maxsus shaxsiy raqam ochiladi, moddiy yordamlar o'rnatilgan tartibda har

oyning 16-30-kunlarida to'lab boriladi. Bevosita janglarda, urushda mayib bo'lib 1-guruh nogironligini olgan kishilarga maoshning 75 foizi, 2-guruh nogironlariga 55 foiz, 3-guruh nogironlariga esa 40 foizi miqdorida nafaqa to'lash tartibi o'rnatiladi. Shuningdek, urushda qatnashayotgan va undan qaytgan davrlarda harbiy xizmatchilarga, nogironlarga ular yashagan uy-joylar to'la saqlanishi, ularning bolalari uchun bog'cha va yaslilarga to'lanadigan xizmat haqlari 50 foizga qisqartirilishi belgilanadi. Agar harbiy xizmatchilar nogironligi sababli xizmatdan bo'shatilsa, ularga nogironlik pensiyasi rasmiylashtirilgunga qadar oilasi olayotgan pensiya beriladi. Arxiv materiallarida keltirilishicha, Qashqadaryo viloyatida harbiy xizmatchilar va nogironlarga imtiyozli yordamlar ko'rsatish komissiyalari, jamg'armalar, asosan, 1943-yilning boshidan tuzila boshlangan[5;53-bet].

Urush yilarida evakuatsiya qilingan oilalarga ijtimoiy-moddiy yordam O'zbekiston SSRdan urushga ketganlarning oilalari bilan birgalikda amalga oshirilgan. Qashqadaryo viloyatida 1943-yil 7-mayigacha 31170 nafar harbiy xizmatchilar va urush nogironlarining oilasi borligi aniqlanib, uch oy ichida ularga 67,377 rubl moddiy yordam berilgan, shuningdek, 1481 rubllik kiyim-kechak, 2143 rubllik poyafzal tarqatilgan. Ehtiyojmandlarga meva-sabzavotlar yetkazib berish uchun 750,5 gektar yerga turli ekinlar ekilgan[2;21-varaq]. Yakkabog' tumani moddiy yordam jamg'armasi 15 000 rubl to'plagan, 843 gektar yerga meva-sabzavotlar ekilgan, harbiy xizmatchilar va urush nogironlariga 102 ta mayda va yirik boshli chorva mollari, vaqtincha foydalanish uchun 520 bosh sigir ajratilgan[2;21-varaq].

Qarshi shahridagi moddiy yordam ko'rsatish jamg'armasi 39 000 rubl to'plagan, shu mablag'ga 44 oilaning uy-joylari ta'mirlab berilgan. Shaxrisabz shahar moddiy yordam ko'rsatish jamg'armasi 24 000 rubl, Qamashi tumani 3200 rubl, Koson tumani 24 000 rubl, Qarshi tumani 3200 rubl, G'uzor tumani 26 000 rubl, Beshkent tumani 90000 rubl yig'gan va ularni muhtoj oilalarga, urush nogironlariga tarqatgan[2;18-25-varaqlar].

1944-yilda mazkur yordamlar sezilarli darajada oshgan. Masalan, Qarshi tuman moddiy yordam ko'rsatish jamg'armasi 1943-yildagi 3200 rubl o'rniga 1944-yilning dekabr oyigacha 14 000 rubl yig'gan, kolxoz va sovxozlardan esa 21 600 rubl to'plab, 71 harbiy xizmatchilar va urush nogironlariga 12 962 rubl moddiy yordam ko'rsatgan[5;51-bet].

1945-yilga kelib harbiy xizmatchilar va urush nogironlarning soni 1943-yildagi 9284 dan 1945-yilda 15 034 taga oshgan. Moddiy yordam olish uchun harbiy xizmatchilar oilalari va urush nogironlaridan 1945-yilda 3254 ariza tushgan, shundan 2327 ariza egalariga 14 961 039 rubl 29 tiyin moddiy yordam, 348 ariza egalariga esa rad javobi berilgan. Pensiya olishga 1945-yilda 1259 ariza tushgan, ulardan 1123 ariza egalariga imtiyoz berish zarur deb hisoblangan va ularga 2 787 728 rubl 27 tiyin to'langan, 137 arizaga rad javobi berilgan[3;19-varaq]. 1944-yilda 18 774 341 rubl moddiy yordam puli va 1 867 507 rubl 78 tiyin pensiya puli to'langan[3;37-38-varaqlar]. Bu raqamlarni urushning ohirgi yillariga kelib, urush nogironlari soni oshishi va harbiy xizmatchilar oilalariga ajratilgan imtiyozlar oshgani bilan izohlash mumkin.

Shuningdek, ayrim hududlarda harbiy xizmatchilar oilalari va urush nogironlariga davlat tomonidan ajratilgan mablag'larni to'lashda noaniqliklar va kamchiliklar bo'lgan. Masalan, 1944-yilda qonunni noto'g'ri qo'llash natijasida Qashqadaryo viloyati bo'yicha 223 648 rubl ortiqcha to'langan, ammo 10 465 rubl to'lanmay qolib ketgan. Ayniqsa Ko'kbuloq tumani (126 035 rubl ortiqcha to'langan), Miraki tumani (20 245 rubl ortiqcha to'lagan), Shaxrisabz tumani (22 280 rubl ortiqcha to'langan) va Qamashi tumani (19 428 rubl ortiqcha to'langan)da ishlar yaxshi yo'lga qo'yilmagan[1;10-varaq]. Qarshi tumanida esa harbiy xizmatchilar to'la hisobga olinmagan, ularning ijtimoiy ahvoli, turmushi to'g'risida zarur ma'lumotlar to'planmagan. Moddiy yordam puli va pensiyalarni tarqatish, harbiy xizmatchilar va urush nogironlarining jamg'armalari ishini yo'lga qo'yish talab darajasida bo'lmagan. Shuni hisobga olib O'zbekiston KP(b) MKning tashkiliy komiteti

harbiy xizmatchilar oilalariga, urush nogironlariga moddiy yordam ko'rsatuvchi ijtimoiy ta'minot va ayollar bilan ishlovchi bo'limlardagi xodimlarni boshqa ishlariga o'tkazishni tuman partiya komitetlari va ijtimoiy komitetlarga ta'qiqlashni topshirgan[4;11-varaq].

Harbiy xizmatchilar va urush nogironlariga uy-joylar tiklash uchun yerlar ajratish, ularga yangi qurilgan binolardan maxsus kvartiralar berish tartibi ham o'rnatilgan. Ammo, urush qiyinchiliklari va moddiy sharoitning cheklanganligi mazkur vazifani keng ko'lamda, butun davlat va jamiyat miqyosida amalga oshirish imkonini bermagan. Urush yillarida yangi uy-joylar qurish deyarli to'xtab qolgan, barcha kuch, texnika vositalari va mutaxassislar frontga ketgan edi. Shunga qaramay joylarda harbiy xizmatchilar va urush nogironlarini uy-joy bilan ta'minlash, yangi qurilgan uylardan birinchi navbatda ularga kvartiralar ajratish hollari bo'lgan[8;43-varaq].

Qashqadaryo viloyati prokurori Abdurahmonovning 1943-yilgi tekshirishlar natijasi haqida O'zbekiston KP(b) MKning Qashqadaryo viloyati bo'yicha tashkiliy byurosi Xojibekov va O'zbekiston SSR Oliy Soveti Qashqadaryo viloyati bo'yicha tashkiliy komiteti vakili nomiga yozgan hisobotini keltirish o'rinalidir[5;53-bet]. Unda xabar berilishicha, viloyatda 22 772 harbiy xizmatchilar va urush nogironlari oilasi bo'lib, shundan 1951 tasi evakuatsiya qilingan oilalardir. Ulardan jami 12 435 oilaga moddiy pul yordami (posobiya), 12 178 oilaga yoqilg'i, 444 oilaga kiyim-kechak, poyafzal, 197 oilaga qoramol, 1594 oilaga mayda chorva mollari, 915 oilaga oshxonalarda ovqatlanishda yordam, 100 oilaga bepul ovqatlanish uchun imtiyoz berilgan, 490 ta bolalar bog'cha va yaslilarga joylashtirilgan. Markaziy hukumat qaroriga muvofiq 9968 oila qishloq xo'jaligi soliqlaridan ozod qilingan.

Xulosa. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonga, xususan Qashqadaryo viloyatiga evakuatsiya qilingan aholi va urush jabrdiydalariga ijtimoiy-moddiy yordam ko'rsatish g'oyat og'ir iqtisodiy sharoitda amalga

oshirilgan. Arxiv ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, davlat qarorlari asosida muhtojlarga nafaqa to'lash, oziq-ovqat mahsulotlari, chorva, kiyim-kechak va imkon qadar uy-joy ajratish borasida viloyatda tizimli ishlar olib borilgan hamda maxsus yordam jamg'armalari yetarli darajada samarali faoliyat yuritgan. Garchi mablag'larni hisoblash va taqsimlashda ba'zi tumanlarda mas'uliyatsizlik, hisob-kitobning to'g'ri yo'lga qo'yilmagani hamda mablag'larning o'zlashtirilishi kabi muammolar kuzatilgan bo'lsa-da, ko'rilgan chora-tadbirlar o'n minglab oilalarni ochlik va boshpanasizlikdan asrab qolgan. Bu harakatlar front ortidagi murakkab ijtimoiy vaziyatni barqarorlashtirgan, shuningdek, o'zbek xalqining yuksak insonparvarligini amalda namoyon etgan.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati

1. O'zMA. R-96-fond, 2-ro'yxat, 467-yig'majild.
2. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi, 142-fond, 1-ro'yxat, 24-yig'majild, 21-varaq.
3. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi, 1-fond, 1-ro'yxat, 149-yig'majild, 19-varaq.
4. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi, 1- fond, 31-ro'yxat, 148-yig'majild, 11-varaq.
5. Qo'ziboyev R.J. Ikkinchi jahon urushi yillarida Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti tarixi: Magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent: O'zMU, 2013. – 53-b.
6. Siddiqov M. Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbekistonliklar qanday yashagan? // Oyina.uz sayti. 26.12.2024. URL: <https://oyina.uz/uz/article/3343>
7. Umarov U. The policy of population retrieval to the Kashkadarya region during the war years and its results // World scientific research journal. – 2026. – Vol. 48, Issue 1. – B. 254-259. URL: <https://openresearch-hub.com/index.php/wsrj/>
8. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi, 142- fond, 31-ro'yxat, 26-yig'majild, 11-varaq.